

INSKRYPCJA STARO-HEBRAJSKA Z SILOE JAKO ŚWIADECTWO PAMIĘCI HISTORYCZNEJ*

ABSTRACT: The Ancient Hebrew Siloam tunnel inscription has unique characteristics among Northwest Semitic epigraphic texts. It does not mention the king or deity nor does it follow any known literary genre. Its insistence on technical details indicates that it was commissioned by the builders of the tunnel with the purpose of commemorating their engineering achievement. Given this background and nature, the Siloam inscription is a unique testimony of historical consciousness among middle and lower class members of the society in the 8th-7th century Judah who felt the need to record their story in writing.

KEYWORDS: Ancient Hebrew inscriptions, Siloam tunnel, historiography

OGÓLNE WIADOMOŚCI O INSKRYPCJI Z SILOE

Inskrypcja z Siloe jest jednym z najbardziej znanych starożytnych tekstów hebrajskich. Jest ona bezpośrednim świadectwem budowy, pod koniec VIII w. p.n.e., tunelu, który był częścią systemu kanałów i cystern zapewniających wodę Jerozolimie. Budowa tego tunelu jest wspomniana także w Biblii Hebrajskiej i z tego względu inskrypcja jest często przedmiotem rozważań porównawczych.

Inskrypcja z Siloe została zauważona latem 1880 r. przez jednego z wychowanków Konrada Schicka, niemieckiego misjonarza i architekta mieszkającego w Jerozolimie. Misjonarz ten zrobił niezbyt udaną kopię inskrypcji. Jej odczytanie stało się możliwe dzięki kopii wykonanej rok później przez A.H. Sayce'a, który dodatkowo zamówił wykonanie gipsowego odcisku. Odcisk okazał się nieoceniony, ponieważ dziesięć lat później inskrypcja została usunięta z tunelu przez mieszkańca Jerozolimy, który starał się ją sprzedać. Po odzyskaniu przez władze inskrypcja trafiła do muzeum w Stambule, gdzie została zrekonstruowana na podstawie odcisku, pomimo braku kilku niewielkich fragmentów, i jest tam wystawiana¹.

Sama inskrypcja liczy sobie 6 linii tekstu i zajmuje prostokąt wysoki na ok. 50 cm i długi na ok. 66 cm. Znajdowała się ok. 6 m w głębi tunelu. Została wyryta na uprzednio przygotowanej powierzchni, która ciągnęła się także powyżej inskrypcji. Rodzi to spekulacje dotyczące możliwości istnienia nad nią jakiegoś reliefu². Trudno także powiedzieć

* Artykuł na podstawie referatu wygłoszonego podczas III Ogólnopolskiej Konferencji Orientalistycznej „Pamięć historyczna w kulturach krajów Azji i Afryki” zorganizowanej przez Polskie Towarzystwo Orientalistyczne i Wydział Orientalistyczny UW w dniach 18–19 kwietnia 2016 r. na Uniwersytecie Warszawskim.

¹ Klaas A.D. Smelik, *A Literary Analysis of the Shiloah (Siloam) Tunnel Inscription*, w: James K. Aikten, Katharine Dell, Brian A. Mastin (red.), *One Stone and Scroll: Essays in Honour of Graham Ivor Davies*, De Gruyter, Berlin 2011, s. 104–105.

² John C.L. Gibson, *Textbook of Syrian Semitic Inscriptions, Volume I: Hebrew and Moabite Inscriptions*, Clarendon Press, Oxford 2002, s. 21.

na ile inskrypcja jest kompletna. Na pewno brakuje w niej pierwszego słowa, które jest rekonstruowane na wiele sposobów. Ponieważ inskrypcja nie ma paraleli strukturalnych pośród innych inskrypcji północno-zachodnio-semickich, nie można wykluczyć, że zachował się lub został wykonany tylko jej fragment. Oczywiście moje wnioski mogą być oparte tylko na zachowanym fragmencie i przyjęciu założenia, że jest to kompletna inskrypcja, której wykonania pragnęli jej fundatorzy.

TEKST INSKRYPCJI I PRZEKŁAD Z UWAGAMI

Tekst inskrypcji z Siloe brzmi następująco:

[...] הנקבה . וזה . היה . דבר . הנקבה . בעוד . [החצבם נדחם את]² . הגרון . אש . אל . רעו . בעוד . שלש . אמ[ת] . להנ[קב . נשמ]ע . קל . אש ק[ר]³א . אל . רעו . כי . הית . זדה . בצר . מימן . ו[משמאל] . בים . ה⁴נקבה . הכו . החצבם . אש . לקרת . רעו . גרון . על . [ג]רון . וילכו⁵המים . מן . המוצא . אל . הברכה . במאתים . ואלף . אמה . ומא⁶ת . אמה . היה . גבה . הצר . על . ראש החצב[ם]

[¹] [...] hnqbh . wzh . hyh . dbr . hnqbh . b'wd / [hḥṣbm ndḥm 't] [²]hgrzn . 'š . 'l r'w . b'wd . šlš . 'm[t] . lhḥ[qb nšm]' . ql . 'š . q[³][r]' . 'l r'w . ky . hyt . zdh . bšr . mymn . w[mšm'l] . bym . h[⁴]hnqbh . hkww . hḥṣbm . 'š . lqrt . r'w . grzn . 'l . [g]rzn . wylkw . [⁵]hmym . mn . hmwš' . 'l . hbrkh . bm'tym . w'lp . 'mh . wm' [⁶]t . 'mh . hyh . gbh . hšr . 'l . r'š . hḥṣb[m]

[¹] [...] przebijania się. A tak miała się rzecz z przebijaniem się. Gdy jeszcze kopiący uderzali [²]toporem, każdy naprzeciw swego towarzysza, gdy jeszcze trzy łokcie były do przebicia się, dał się usłyszeć głos kogoś [³]nawołującego swego towarzysza, ponieważ w skale była szczelina, z prawa i z lewa. W czasie [⁴]przebijania się, gdy kopiący uderzyli każdy ku swemu towarzyszowi, topór o topór, [⁵]woda popłynęła od ujścia do sadzawki przez tysiąc dwieście łokci. A [⁶]wysokość skały nad głowami kopiących wynosiła sto łokci³.

Zarówno odczytanie tekstu, jak i jego przetłumaczenie nie sprawiają większych trudności. W kilku miejscach przekład wymaga jednak komentarza.

Linia 1: Na początku tekstu nie zachowały się prawdopodobnie dwie litery. Żadna z zaproponowanych rekonstrukcji (תם *tm*, ים *ym*, הן *hn*, זאת *z't*) nie jest całkowicie przekonywująca, dlatego pozostawiam w tym miejscu lacunę⁴.

Linia 1: Rekonstrukcja את החצבם נדחם *'t hḥṣbm ndḥm* opiera się na wzmiance החצבם *hḥṣbm* w linii 4 oraz użyciu czasownika נדה *ndḥ* w odniesieniu do pracy przy pomocy גרון *grzn* w hebrajskim biblijnym (Księga Powtórzonego Prawa 19:5, 20:19).

³ Tekst na podstawie rysunku inskrypcji w: Gerrit van der Kooij, *Julius Euting as a Background for Modern Analysis of Ancient Moabite, Hebrew and Aramaic Writing: The Case of the Silwan-Tunnel Inscription*, „KUSATU: Kleine Untersuchungen zur Sprache des Alten Testaments und seiner Umwelt” 2016, t. 20, s. 93–118 oraz według F.W. Dobbs-Allsopp, J.J. M. Roberts, C. L. Seow, R.E. Whitaker, *Hebrew Inscriptions: Texts from the Biblical Period of the Monarchy with Concordance*, Yale University Press, New Haven 2005, s. 500 i Shmuel Aḥituv, *Echoes from the Past: Hebrew and Cognate Inscriptions from the Biblical Period*, Carta, Jerusalem 2008, s. 21–22. Przekład własny autora.

⁴ F.W. Dobbs-Allsopp, J.J. Roberts, C.L. Seow, R.E. Whitaker, op. cit., s. 500–501.

Linia 2: Wyraz גרזן *grzn* oznacza narzędzie z metalową głowicą, której ostrze było równoległe do rękojeści. Jego zwykła odmiana używana była do ścinania drzew, a solidniejsza do pracy w skale⁵. Nie był to więc kilof, ale raczej rodzaj siekiery. Mój przekład ‘topór’ odpowiada wyobrażeniu użytego narzędzia jako dużej, solidnej siekiery.

Linia 3: Wyraz זדה *zdh* to *hapax legomenon*. Zaproponowano dla niego znaczenia ‘echo’, ‘wzmocnienie dźwięku’, ‘poruszenie’, ‘dziura’, ale najlepsze kontekstualnie wydaje się wywodzenie tego słowa ze znaczeniem ‘szczelina’ od rdzenia ז.ד.ז ‘być wąskim’ poświadczonego w arabskim i syriackim⁶.

Linie 4–5: Przekład tych linii odzwierciedla następujące zrozumienie składni czasownikowej: בים הנקבה *bym hnqbh* oraz הכו ההצבם *hšbm hkw* są dwoma zdaniami okolicznikowymi (pierwsze z bezokolicznikiem, drugie z czasownikiem w *qatal*), które opisują okoliczności zdarzenia wyrażonego przy pomocy formy *wayyiqtol* וילכו *wylkw* jako pierwszoplanowe.

Linie 5–6: Miara długości אמה *’mh* była liczona od łokcia do końca palców. Jej dokładny odpowiednik w centymetrach trudno określić, ale wydaje się, że najlepiej przyjąć wartość ok. 50 cm⁷. Przy takim założeniu, długość tunelu podana w inskrypcji jako 1200 łokci mniej więcej zgadza się z jego długością rzeczywistą (ok. 534 m)⁸. Natomiast wysokość skały nad głowami budowniczych musi odnosić się do jej wartości maksymalnej⁹.

KONTEKST HISTORYCZNY INSKRYPCJI Z SILOE

Budowę tunelu z Siloe przypisują królowi Ezechiaszowi trzy teksty biblijne. Z informacji podanej w Drugiej Księdze Królewskiej 20:20 wynika, że istniały dodatkowe kroniki opisujące bliżej to przedsięwzięcie: „Pozostałe dzieje Ezechiasza i wszystkie jego bohaterskie czyny i to, że zlecił wykonanie sadzawki i kanału oraz że sprowadził wodę do miasta, czyż nie są one spisane w Księdze Kronik Królów Judy?”¹⁰. Druga Księga Królewska 32:30 identyfikuje źródło będące przedmiotem inicjatywy Ezechiasza

⁵ Aaron J. Koller, *The Semantic Field of Cutting Tools in Biblical Hebrew: The Interface of Philological, Semantic, and Archaeological Evidence*, The Catholic Biblical Association of America, Washington DC 2012, s. 27–34.

⁶ Zob. dyskusję w Johannes Renz, *Die althebräischen Inschriften, Teil 1: Text und Kommentar*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1995, s. 184–185 oraz Maria Gorea, *L’inscription du tunnel de Siloé: Retour sur le mot zdh*, w: Françoise Briquel Chatonnet, Catherine Fauveaud, Iwona Gajda (red.), *Entre Carthage et l’Arabie heureuse: Mélanges offerts à François Bron*, De Boccard, Paris 2013, s. 283–300.

⁷ M. Powell, *Weights and Measures*, w: David Noel Freedman (red.), *The Anchor Bible Dictionary*, Doubleday, New York 1992, tom 6, s. 899–901.

⁸ Kwestia wliczenia do podanej w inskrypcji długości innego tunelu oraz przeliczenia miary łokcia na cm jest przedmiotem sporu. Zob. Ronny Reich, Eli Shukron, *On the Original Length of Hezekiah’s Tunnel: Some Critical Notes on David Ussishkin’s Suggestions*, w: Aren M. Maeir, Pierre de Miroschedji (red.), *“I Will Speak the Riddles of Ancient Times”: Archaeological and Historical Studies in Honor of Amihai Mazar on the Occasion of His Sixtieth Birthday*, Eisenbrauns, Winona Lake 2006, s. 795–800.

⁹ J.C.L. Gibson, op. cit., s. 21.

¹⁰ Przekłady z Biblii hebrajskiej autora artykułu. Wzmianka o istnieniu dodatkowych kronik stała się podstawą tezy, która się ostatecznie nie przyjęła, jakoby inskrypcja z Siloe była wyjątkiem z jakichś niezachowanych annałów. Została ona sformułowana w G. Levi della Vida, *The Shiloah Inscription Reconsidered*, w: Matthew Black, Georg Fohrer (red.), *In Memoriam Paul Kahle*, Verlag

i używa w odniesieniu do niego tego samego określenia מוצו *mowś* ‘ujście’ co inskrypcja z Siloe: „I tenże Ezechiasz zatkał górne ujście wód Gichonu i skierował je na dół, na wschód, do miasta Dawida”. Mądrość Syracha 48:17 dodaje, że użyto żelaznych narzędzi oraz że zbudowano cysterny na wodę. Zwykle budowę tunelu uważa się za jeden ze środków zaradczych, jakie Ezechiasz miał podjąć w ostatnich latach VIII w. p.n.e. wobec grożącego ataku Sennacheriba. Jak informuje Druga Księga Królewska 32:1–6, miał on także umocnić obwarowania Jerozolimy oraz odciąć Asyryjczykom zaopatrzenie w wodę. Pomimo iż powiązanie budowy tunelu Siloe z nadciągającą asyryjską ofensywą wydaje się logiczne i może być poparte treścią Księgi Izajasza 22:9–11, Biblia nigdzie nie mówi o takim związku jasno i otwarcie¹¹.

Mimo iż Biblia podaje przekonujące okoliczności budowy tunelu, argumenty natury archeologicznej i historiograficznej podają tę narrację w wątpliwość. Powstała więc alternatywna teoria, według której tunel w Siloe nie mógł zostać wybudowany w czasach Ezechiasza, ponieważ nie było na to czasu przed asyryjską inwazją. Jego budowa miałaby wymagać bowiem aż czterech lat. Miała ona natomiast mieć miejsce na początku VII w. p.n.e., w czasie panowania Manassesza. W okresie ekonomicznego rozkwitu król miałby zarządzić budowę ogrodów za przykładem władców asyryjskich, a tunel Siloe miałby doprowadzać do nich wodę. Późniejsza tradycja biblijna miałaby przypisać to przedsięwzięcie Ezechiaszowi zgodnie z tendencją do przedstawiania go jako władcy idealnego, na niekorzyść oczernianego Manassesza¹². Jednocześnie jednak hipoteza masowego napływu uciekinierów z Samarii po jej upadku w 722/1 r. p.n.e. do Jerozolimy uprawdopodobnia budowę tunelu przez Ezechiasza w celu zapewnienia wody dla rozrastającego się miasta¹³. Jest to kolejna teza z pewnymi argumentami natury archeologicznej, która jednak może okazać się konstrukcją teoretyczną, nie odpowiadającą w pełni rozwojowi wydarzeń, ponieważ kwestia napływu uchodźców z Samarii nie jest tak oczywista, jak mogłoby się to wydawać¹⁴. Osobiście przychyliam się do datowania

Alfred Töpelman, Berlin 1968, s. 162–166 i przyjęta w Giovanni Garbini, *L'iscrizione di Siloe e gli „Annali dei re di Giuda”*, „Annali dell'Istituto Orientali di Napoli” 1969, t. 29, s. 261–263.

¹¹ Klaas A.D. Smelik, *Writings from Ancient Israel: A Handbook of Historical and Religious Documents*, Westminster/John Knox Press, Louisville 1991, s. 65.

¹² Hipoteza ta została wysunięta w David Ussishkin, *The Original Length of the Siloam Tunnel in Jerusalem*, „Levant” 1976, t. 8, s. 82–95, rozwinięta w David Ussishkin, *The Water Systems of Jerusalem during Hezekiah's Reign*, w: Manfred Weippert, Stefan Timm (red.), *Meilenstein: Festgabe für Herbert Donner zum 16. Februar 1995*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1995, s. 289–307, entuzjastycznie przyjęta w Ernst Axel Knauf, *Hezekiah or Manasseh? A Reconsideration of the Siloam Tunnel and Inscription*, „Tel Aviv” 2001, t. 28, s. 281–287, i podbudowana argumentami archeologicznymi w Amihai Sneh, Ram Weinberger, Eyal Shalev, *The Why, How, and When of the Siloam Tunnel Reevaluated*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 2010, nr 359, s. 57–65. Pozostaje sporną kwestią, czy budowę tunelu ułatwiło jego wykonanie śladem naturalnej szczeliny w skale, czy też nie. Przeciwno tej możliwości opowiadają się Aryeh E. Shimron i Amos Frumkin w artykule ich autorstwa: *The Why, How, and When of the Siloam Tunnel Reevaluated: A Reply to Sneh, Weinberger, and Shalev*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 2011, nr 364, s. 53–60.

¹³ Gary A. Rendsburg, William M. Schniedewind, *The Siloam Tunnel Inscription: Historical and Linguistic Perspectives*, „Israel Exploration Journal” 2010, t. 60, s. 189–191.

¹⁴ Nadav Na'aman, *Dismissing the Myth of a Flood of Israelite Refugees in the Late Eight Century BCE*, „Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft” 2014, t. 126, nr 1, s. 1–14. Zob. także polemikę w tej kwestii w Israel Finkelstein, *Migration of Israelites into Judah after 720 BCE: An Answer and Update*, „Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft” 2015, t. 127, nr 2, s. 188–206.

tunelu na czasy Ezechiasza, zgodnie z wynikami analizy radiometrycznej tynku, którym został on wyłożony¹⁵. Nie podlega natomiast wątpliwości, że taki projekt jak budowa tunelu nie mógłby się obyć bez królewskiego patronatu.

PRZEDSTAWIANIE HISTORII W INSKRYPCJACH PÓŁNOCNO-ZACHODNIO-SEMICKICH

Negatywna ocena świadomości historycznej obecnej, a właściwie nieobecnej, w inskrypcjach północno-zachodnio-semickich dokonana przez Reinharda G. Kratza jest ogólnie słuszna. Swoje rozważania na ten temat zaczął on następująco: „W zachodnio-semickich inskrypcjach z pierwszego tysiąclecia p.n.e. jest niewiele odniesień do przeszłości. Kiedy już takie odniesienia pojawiają się, nie ma w nich tego, co nazywamy świadomością historyczną, albo refleksji nad przeszłością jako takiej”¹⁶. Ten osąd wymaga jednak częściowej korekty. Trzeba poszerzyć pole widzenia i rozumienie sposobów, w jaki owa historyczna świadomość się przejawia. To pozwoli dostrzec w inskrypcjach koncepcje i toposy literackie, które odzwierciedlają pojmowanie sił nadających wydarzeniom dany bieg, a więc zawierają ich przedstawienia przyczynowo-skutkowe.

Moim zdaniem, należy odróżnić dwie kwestie: historiografię jako gatunek literacko-naukowy i postrzeganie własnej historii jako część tożsamości osobistej i społecznej¹⁷. Podczas gdy to pierwsze kojarzy się ze starożytną Grecją i tradycją historiograficzną, która ją kontynuuje po dzień dzisiejszy, to drugie jest częścią ludzkiej natury, która przyjmuje różne formy w rozmaitych kulturach i czasach. Przyjmując to rozróżnienie, trzeba skorygować osąd Kratza zaprezentowany powyżej. To, bowiem, że inskrypcje północno-zachodnio-semickie nie są natury historiograficznej nie oznacza, że ich autorzy nie posiadali świadomości historycznej. W tym miejscu trzeba naturalnie zapytać czymże miałyby być owa „świadomość historyczna”? To nie suchy przekaz faktów, ale raczej opowieść o przeszłości, która wyjaśnia teraźniejszość. Pociąga ona za sobą osąd przeszłości i zrozumienie elementów teraźniejszości jako skutków, które miały swoje przyczyny w przeszłości¹⁸. Trudno sobie wyobrazić, aby mieszkańcy starożytnego Lewantu nie mieli jakiejś formy tego rodzaju refleksji nad własną przeszłością. Jej zapis wymagałby jednak dłuższych form literackich. Te niestety nie zachowały się. Natomiast, inskrypcje posiadają kilka cech, z powodu których ich możliwości przekazu informacji i refleksji historycznych są mocno ograniczone. Są to teksty w większości stosunkowo krótkie, zredagowane z określonej okazji lub w konkretnym celu. Ponadto, charakteryzują się one schematyczną strukturą i użyciem tradycyjnych formuł. W niektórych fragmentach można jednak dostrzec elementy refleksji historiograficznej, co z kolei dowodzi jej istnie-

¹⁵ Amos Frumkin, Aryeh Shimron, Jeff Rosenbaum, *Radiometric Dating of the Siloam Tunnel*, „Nature” 2003, nr 425, s. 169–171.

¹⁶ „There is only little reference to the past to be found in West Semitic inscriptions from the first millennium BCE. Where such references do occur, there is no sense of what we call historical consciousness, no reflection on the past in and for itself” w Reinhard G. Kratz, *Memoria, Memorabilia, and Memoirs: Notions of the Past in Northwest Semitic Inscriptions of the First Millennium BCE*, w: Hans M. Barstad, Pierre Briant (red.), *The Past in the Past: Concepts of Past Reality in Ancient Near Eastern and Early Greek Thought*, Novus Press, Oslo 2009, s. 111.

¹⁷ Przyjmuję zatem, że historia nie jest ograniczona do refleksji intelektualnej, ale jest jakąkolwiek formą ustosunkowania się danej cywilizacji czy danego społeczeństwa do własnej przeszłości.

¹⁸ S.L. McKenzie, *Historiography, Old Testament*, w: Bill T. Arnold, H.G.M. Williamson, *Dictionary of the Old Testament: Historical Books*, IVP Academic/Inter-Varsity Press, Downers Grove, IL/Nottingham 2005, s. 419.

nia w społeczeństwach Lewantu. Podam dwa przykłady, oba z inskrypcji pochodzących z Sam'al. Eksponują one role ludzi, a nie bogów, w kreowaniu własnej historii.

Inskrypcja Bar-Rakiba poświęcona pamięci jego ojca Panamuwy proponuje na wstępie tradycyjną wizję historii: miał on zawdzięczać ocalenie bogom opiekuńczym państwa i swojej dynastii, działającym na wspomnienie wierności, jaką im okazywał ojciec Panamuwy, czyli dziadek Bar-Rakiba, autora inskrypcji¹⁹. Co więcej, dzięki temu, że bóg Hadad stał po jego stronie, Panamuwa miał pokonać siedemdziesięciu członków swojej rodziny pretendujących, podobnie jak on, do tronu²⁰. Pomimo iż wstęp inskrypcji prezentuje taką teologiczną wizję historii, bogowie są nieobecni w narracji zawartej w jej głównej części. Dowiadujemy się bowiem z niej, że Panamuwa zawdzięczał swoje powodzenie decyzji, by zostać wasalem króla Asyrii Tiglat-Pilesera, chroniącego go za wierność. Bar-Rakib obrazowo przedstawia tę wierność jako bieganie przy kole rydwanu asyryjskiego władcy. To właśnie Tiglat-Pileser miał poszerzyć terytorium pod władzę swojego wasala. Według tej wizji, bieg historii ukształtowany został przez jeden udany wybór polityczny Panamuwy, a nie przez bogów. Podobnie, bogowie nie odgrywają żadnej roli sprawczej w historii panowania Kilamuwy, według inskrypcji, której wykonanie sam zlecił²¹. Są oni wspomniani tylko w końcowej klątwie, która miała zapewnić ochronę inskrypcji przed zniszczeniem. Kilamuwa zaczyna opowiadanie swojej historii od nieszablonowej genealogii. Zamiast wyliczać przodków, podkreśla że żaden z nich niczego nie osiągnął, i że to dopiero on zapisał się w historii. Co więcej, przedstawia siebie jako głównego sprawcę i przyczynę zmian, które zaszły w jego czasach, i posługuje się manipulacją, która buduje obraz jego wszechpotęgi. Twierdzi on mianowicie, że „wynajął” króla asyryjskiego, by ten pokonał nieprzyjaznych mu potężnych Danajów. Wydaje mi się, że w rzeczywistości mógł co najwyżej przekonać króla asyryjskiego, że interwencja militarna przeciwko Danajom leży w interesie Asyrii. W retoryce inskrypcji Kilamuwa przedstawia więc siebie jako kierującego nawet królem Asyrii, który jest podwykonawcą wynajętym do realizacji celów wyznaczonych przez lokalnego władcę Sam'alu. W drugiej części swojej inskrypcji Kilamuwa z kolei kreuje się na idealnego władcę, który osobiście troszczył się o swoich poddanych, zwłaszcza najstabszych, i stworzył dla nich niemal rajskie warunki do życia. Patrząc na całość jego inskrypcji, trudno nie odnieść wrażenia, że jest ona tworzeniem własnego wizerunku wynikającym z przeświadczenia, że „takim mnie historia zapamięta, jakim się jej przedstawię”. Te dwa przykłady opisanego postaci władców i ich dziejów pokazują, że obok teologicznych schematów interpretujących

¹⁹ Tekst tej inskrypcji dostępny jest w Herbert Donner, Wolfgang Röllig, op. cit., nr 215, s. 50–51. Opatrzony uwagami przekład inskrypcji można znaleźć w K. Lawson Younger, Jr., *The Panamuwa Inscription (2.37)*, w: William W. Hallo, K. Lawson Younger, Jr. (red.), *The Context of Scripture, Volume II: Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Brill, Leiden 2003, s. 158–160.

²⁰ Należy sądzić, że, ta liczba odwołuje się nie do historycznego faktu, ale raczej do historiograficznego toposu, który przedstawia nowego władcę jako zwycięzcę spośród wielu pretendentów do tronu. Podobny topos występuje w Biblii Hebrajskiej, która opowiada o zgładzeniu siedemdziesięciu braci przez Abimelecha (Sdz 9:5) czy siedemdziesięciu synów Ahaba (2 Krl 10:1–11). Jest to dobry przykład kształtowania narracji historycznej dzięki użyciu tradycyjnych motywów i sposobów budowania postaci. Zob. także Charles F. Fensham, *The Numeral Seventy in the Old Testament and the Family of Jerubbaal, Ahab, Panammuwa and Athirat*, „Palestine Exploration Quarterly” 1977, t. 109, nr 2, s. 113–115.

²¹ Tekst inskrypcji w H. Donner, W. Röllig, op. cit., nr 24, s. 5, a jej przekład z komentarzem w K. Lawson Younger, Jr. *The Kulamuwa Inscription (2.30)*, w: W.W. Hallo, K.L. Younger, Jr. (red.), *The Context of Scripture, Volume II*, s. 147–148.

bieg historii, bezsprzecznie istniała świadomość wkładu rządzących w kierowanie dziejami i konieczności utrwalenia tego faktu w odpowiedni sposób. Jednocześnie te dwie inskrypcje pokazują, że historia polityczna to historia władcy i jego dynastii. Tylko ich losy godne są upamiętnienia w kamieniu, co odzwierciedlają rodzaje i style zachowanych inskrypcji północno-zachodnio-semickich.

Potencjalnie każda inskrypcja, także ta wotywna, grobowa, czy oznaczenie własności jakiegoś przedmiotu, jest źródłem historycznym. Jednak tylko inskrypcje władców zawierają elementy narracji historycznej i mają za cel upamiętnienie wydarzeń z danego okresu, a także podanie ich właściwej interpretacji. Przyjmują one formę autobiografii królewskiej²². Ten rodzaj inskrypcji zaczyna się zawsze od przedstawienia narratora i bohatera w pierwszej osobie przy pomocy formuły zawierającej zaimkę osobowy i imię własne. Główna część inskrypcji poświęcona jest przedstawieniu najważniejszych wydarzeń z panowania władcy. Kończy się ona często klątwami skierowanymi przeciwko tym, którzy mogliby uszkodzić inskrypcję. Ten ostatni element mówi dużo o intencjach, które kierowały tworzeniem tekstu. Niewątpliwie za potrzebą upamiętnienia się stała nie tylko chęć bycia niezapomnianym, ale także i świadomość historii, którą dany władca współtworzył. Jako przykład tego rodzaju tekstu może posłużyć inskrypcja Zakkura, króla Hamat²³, wyryta na bazaltowej steli. Po tytule, zawierającym dedykację dla boga El-wera, pierwsze zdanie inskrypcji przedstawia jej autora i bohatera następująco: „Ja jestem Zakkur, król Hamat i Lu‘asz”. W następnych liniach tekstu dowiedzieć się można głównie o wojnach, które Zakkur toczył z królem Aramu, Bar-Hadadem, o pomocy, jaką okazywał mu bóg Ba‘lszamajin, oraz o inicjatywach budowlanych, które Zakkur przedsięwziął. Inskrypcja kończy się klątwą skierowaną przeciwko komukolwiek, kto odważyłby się usunąć stelę. Podobny schemat występuje w inskrypcjach Azitawady z Karetepe czy Meszy z Moabu²⁴. Inskrypcje te mają jeszcze jeden wspólny element. Ich sporządzenie związane jest z wykonaniem jakiejś budowli lub przynajmniej steli dedykowanej bóstwu. Przykładowo, inskrypcja Meszy została wykonana przy okazji budowy nowej struktury kultowej dla Kemosza, podobnie jak inskrypcja Yehawmilka sanktuarium dla Baalat Gubla, a inskrypcja z Karetepe dla upamiętnienia założenia miasta Azatiwadaya. W ten sposób inicjatywa budowlana staje się nie tylko wyrazem możliwości ekonomicznych danego władcy, ale także okazją do upamiętnienia jego historii.

²² Autobiografie północno-zachodnio-semickie są podobne formalnie i ideowo do autobiografii egipskich i mezopotamskich, a być może nawet powstały jako gatunek literacki pod ich wpływem. Odnosnie do kompozycji egipskich zob. Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Autobiographies Chiefly of the Middle Kingdom: A Study and an Anthology*, Universitätsverlag/Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg Schweiz/Göttingen 1988. Teksty mezopotamskie przedstawiono w Tremper Longman, III, *Fictional Akkadian Autobiography: A Generic and Comparative Study*. Eisenbrauns, Winona Lake, IN 1991.

²³ Tekst inskrypcji w H. Donner, W. Röllig, op. cit., nr 202, s. 47, a jej przekład z komentarzem w Alan Millard, Jr. *The Inscription of Zakkur, King of Hamath (2.35)*, w: W.W. Hallo, K.L. Younger, Jr. (red.), *The Context of Scripture, Volume II*, s. 155.

²⁴ Tekst inskrypcji Azitawady w H. Donner, W. Röllig, op. cit., nr 26, s. 5–7, a jej przekład z komentarzem w K.L. Younger, Jr. *The Azitawada Inscription (2.31)*, w: W.W. Hallo, K.L. Younger, Jr. (red.), *The Context of Scripture, Volume II*, s. 148–150. Tekst inskrypcji Meszy w H. Donner, W. Röllig, op. cit., nr 181, s. 41–42, a jej przekład z komentarzem w K.A.D. Smelik, *The Inscription of King Mesha (2.23)*, w: W.W. Hallo, K.L. Younger, Jr. (red.), *The Context of Scripture, Volume II*, s. 137–138.

WYJĄTKOWOŚĆ INSKRYPCJI Z SILOE

W świetle powyższych krótkich uwag o inskrypcjach północno-zachodnio-semickich należałoby spodziewać się, że jeśli budowa tunelu w Siloe miałyby być upamiętniona odpowiednim tekstem, to powinna to być inskrypcja w formie autobiografii królewskiej, która także wspomina bóstwo i jego wpływ na bieg zdarzeń. Tymczasem inskrypcja z Siloe nie wspomina ani króla, ani boga. Nie posiada ona też struktury znanej z innych inskrypcji²⁵. Jej specyficzny charakter nie pozwala na jej zaklasyfikowanie pośród znanych rodzajów inskrypcji północno-zachodnio-semickich (królewskie, fundacyjne, wotywnie, itd.)²⁶. Ten unikalny charakter inskrypcji z Siloe wynika, moim zdaniem, ze szczególnych okoliczności powstania napisu i osobowości jego twórców, którzy świadomie postanowili zapisać swój wyczyn na kartach historii. Uważna lektura jej tekstu pozwala ustalić, kim byli.

Mimo iż często spotyka się stwierdzenie, że inskrypcja z Siloe opisuje budowę tunelu, nie jest to jej prawidłowy opis. Jak precyzuje drugi nagłówek w pierwszej linii tekstu, tematem inskrypcji jest sposób i moment samego przebicia kanału, czyli połączenia dwóch tuneli drążonych z przeciwnych stron, jak to można wywnioskować z samego opisu. Kluczowym dla ustalenia tożsamości osób, które zamówiły inskrypcję, jest fakt, że opis prac przyjmuje perspektywę budowniczych, którzy dokonali przebicia tuneli, gdyż podaje szczegóły, które tylko im były znane, jak na przykład sposób trzymania topora. Ponadto inskrypcję charakteryzuje niezwykle zainteresowanie szczegółami technicznymi takimi, jak kierunki i dokładne odległości. Detale te są prawie niezrozumiałe, a na pewno nieistotne dla laika, natomiast mają kluczowe znaczenia dla inżyniera, który dopiero pod wpływem ich znajomości jest w stanie docenić rozmiar osiągnięcia. Mając więc na uwadze „techniczność” charakteru inskrypcji z Siloe, można z całą pewnością stwierdzić, że została ona zamówiona przez samych budowniczych, a dokładniej specjalistów, którzy kierowali pracami, w celu upamiętnienia momentu, który był kulminacją ich pracy i stanowił dla nich niewyobrażalne osiągnięcie²⁷.

To, że za inskrypcją z Siloe stoją sami wykonawcy tunelu, tłumaczy jej cechy²⁸. Z uwagi na to, że pisana jest z perspektywy robotników, nie zawiera odniesień teologicznych czy elementów ideologii królewskiej, która była tworzona przez skrybów piszących na zamówienie władców. Nie miała także celu propagandowego, co tłumaczy dlaczego nie została umieszczona na publicznym widoku, ale w głębi tunelu. Jej wykonanie odpowiadało potrzebie upamiętnienia własnego dokonania, bez jego interpretacji ideologicznej. Uderza przy tym pewien duch wspólnotowy, który ta inskrypcja odzwierciedla.

²⁵ Simon B. Parker, *Stories in Scripture and Inscriptions: Comparative Studies on Narratives in Northwest Semitic Inscriptions and the Hebrew Bible*, Oxford University Press, New York 1997, s. 39.

²⁶ Pomimo pełnej erudycji analizy, klasyfikacja inskrypcji z Siloe jako inskrypcji wotywniej dokonana przez Altman nie przekonuje, ponieważ brak tutaj jakiegokolwiek dedykacji. Zob. Rochelle I. Altman, *Some Notes on Inscriptional Genres and the Siloam Tunnel Inscription*, „Antiguo Oriente” 2007, t. 5, s. 35–88.

²⁷ Simon B. Parker, *Siloam Inscription Memorializes Engineering Achievement*, „Biblical Archaeology Review” 1994, t. 20, s. 36–38.

²⁸ Za kompozycję inskrypcji musiał odpowiadać wynajęty skryba. Wskazuje na to jej literacki charakter oraz pismo kursywne, którego ów skryba używał w codziennej praktyce i użył także do sporządzenia szkicu, na podstawie którego wyryto inskrypcję. Odnośnie do jej walorów literackich zob. K.A.D. Smelik, *A Literary Analysis*, op. cit., s. 106–108.

Nie wymienia ona bowiem nikogo z imienia, czego można byłoby oczekiwać przynajmniej w przypadku kierujących całym przedsięwzięciem. Mówi za to o robotnikach, nazwanych w tekście po prostu towarzyszami.

INSKRYPCJA Z SILOE JAKO ŚWIADECTWO ŚWIADOMOŚCI HISTORYCZNEJ

W świetle powyższych rozważań, inskrypcja z Siloe jawi się jako unikalny dokument. Wyraża ona bowiem świadomość uczestniczenia w kreowaniu historii przez członków niższych warstw społeczeństwa Judy pod koniec VIII w. p.n.e. To, co zastanawia, to nie sam fakt, że budowniczy tunelu uważali swoje osiągnięcie za warte zauważenia przez przyszłe pokolenia, ale sposób, w jaki to uczynili, zamawiając inskrypcję. Tak jak umiejętność pisania była domeną zawodowych skrybów pozostających na usługach władcy, administracji oraz być może świątyni i kultu, tak zapisywanie historii w formie inskrypcji było ograniczone do przedstawiania dokonań króla. Budowniczy tunelu w Siloe przekroczyli tę granicę, by zapisać swoje wyjątkowe dzieło na kartach historii.

BIBLIOGRAFIA

- Ahituv Shmuel, *Echoes from the Past: Hebrew and Cognate Inscriptions from the Biblical Period*, Carta, Jerusalem 2008.
- Altman Rochelle I., *Some Notes on Inscriptional Genres and the Siloam Tunnel Inscription*, „Antiguo Oriente” 2007, t. 5, s. 35–88.
- Dobbs-Allsopp F.W., Roberts J.J.M., Seow C.L., Whitaker R.E., *Hebrew Inscriptions: Texts from the Biblical Period of the Monarchy with Concordance*, Yale University Press, New Haven 2005.
- Donner Herbert, Wolfgang Röllig, *Kanaanäische und aramäische Inschriften. Band I. 5., erweiterte und überarbeitete Auflage*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2002.
- Fensham Charles F., *The Numeral Seventy in the Old Testament and the Family of Jerubbaal, Ahab, Panammuwa and Athirat*, „Palestine Exploration Quarterly” 1977, t. 109, nr 2, s. 113–115.
- Finkelstein Israel, *Migration of Israelites into Judah after 720 BCE: An Answer and Update*, „Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft” 2015, t. 127, nr 2, s. 188–206.
- Frumkin Amos, Aryeh Shimron, Rosenbaum Jeff, *Radiometric Dating of the Siloam Tunnel*, „Nature” 2003, nr 425, s. 169–171.
- Garbini Giovanni, *L'iscrizione di Siloe e gli "Annali dei re di Giuda"*, „Annali dell'Istituto Orientale di Napoli” 1969, t. 29, s. 261–263.
- Gibson John C.L., *Textbook of Syrian Semitic Inscriptions, Volume I: Hebrew and Moabite Inscriptions*, Clarendon Press, Oxford 2002.
- Gorea Maria, *L'inscription du tunnel de Siloé: Retour sur le mot zdh*, w: Françoise Briquel Chatonnet, Catherine Fauveaud, Iwona Gajda (red.), *Entre Carthage et l'Arabie heureuse: Mélanges offerts à François Bron*, De Boccard, Paris 2013, s. 283–300.
- Knauf Ernst Axel, *Hezekiah or Manasseh? A Reconsideration of the Siloam Tunnel and Inscription*, „Tel Aviv” 2001, t. 28, s. 281–287.
- Koller Aaron J., *The Semantic Field of Cutting Tools in Biblical Hebrew: The Interface of Philological, Semantic, and Archaeological Evidence*, The Catholic Biblical Association of America, Washington 2012.
- Kratz Reinhard G., *Memoria, Memorabilia, and Memoirs: Notions of the Past in Northwest Semitic Inscriptions of the First Millennium BCE*, w: Hans M. Barstad, Pierre Briant (red.), *The Past in the Past: Concepts of Past Reality in Ancient Near Eastern and Early Greek Thought*, Novus Press, Oslo 2009, s. 111–131.
- Lawson Younger, Jr. K. *The Azitawada Inscription (2.31)*, w: William W. Hallo, K. Lawson Younger, Jr. (red.), *The Context of Scripture, Volume II: Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Brill, Leiden 2003, s. 148–150.

- Lawson Younger, Jr. K. *The Kulamuwa Inscription (2.30)*, w: William W. Hallo, K. Lawson Younger, Jr. (red.), *The Context of Scripture, Volume II: Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Brill, Leiden 2003, s. 147–148.
- Lawson Younger, Jr. K., *The Panamuwa Inscription (2.37)*, w: William W. Hallo, K. Lawson Younger, Jr. (red.), *The Context of Scripture, Volume II: Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Brill, Leiden 2003, s. 158–160.
- Lichtheim Miriam, *Ancient Egyptian Autobiographies Chiefly of the Middle Kingdom: A Study and an Anthology*, Universitätsverlag/Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg Schweiz/Göttingen 1988.
- Longman, III Tremper, *Fictional Akkadian Autobiography: A Generic and Comparative Study*. Eisenbrauns, Winona Lake 1991.
- Levi della Vida G., *The Shiloah Inscription Reconsidered*, w: Matthew Black, Georg Fohrer (red.), *In Memoriam Paul Kahle*, Verlag Alfred Töpelman, Berlin 1968, s. 162–166.
- McKenzie S. L., *Historiography, Old Testament*, w: Bill T. Arnold, H. G. M. Williamson, *Dictionary of the Old Testament: Historical Books*, IVP Academic/Inter-Varsity Press, Downers Grove, IL/Nottingham 2005, s. 418–425.
- Na'aman Nadav, *Dismissing the Myth of a Flood of Israelite Refugees in the Late Eight Century BCE*, „Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft” 2014, t. 126, nr 1, s. 1–14.
- Parker Simon B., *Siloam Inscription Memorializes Engineering Achievement*, „Biblical Archaeology Review” 1994, t. 20, s. 36–38.
- Parker Simon B., *Stories in Scripture and Inscriptions: Comparative Studies on Narratives in Northwest Semitic Inscriptions and the Hebrew Bible*, Oxford University Press, New York 1997.
- Powell M., *Weights and Measures*, w: David Noel Freedman (red.), *The Anchor Bible Dictionary*, Doubleday, New York 1992, tom 6, s. 899–901.
- Rendsburg Gary A., Schniedewind William M., *The Siloam Tunnel Inscription: Historical and Linguistic Perspectives*, „Israel Exploration Journal” 2010, t. 60, s. 188–203.
- Renz Johannes, *Die althebräischen Inschriften, Teil 1: Text und Kommentar*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1995.
- Reich Ronny, Shukron Eli, *On the Original Length of Hezekiah's Tunnel: Some Critical Notes on David Ussishkin's Suggestions*, w: Aren M. Maeir, Pierre de Miroschedji (red.), *“I Will Speak the Riddles of Ancient Times”: Archaeological and Historical Studies in Honor of Amihai Mazar on the Occasion of His Sixtieth Birthday*, Eisenbrauns, Winona Lake 2006, s. 795–800.
- Shimron Aryeh E., Amos Frumkin, *The Why, How, and When of the Siloam Tunnel Reevaluated: A Reply to Sneh, Weinberger, and Shalev*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 2011, nr 364, s. 53–60.
- Smelik Klaas A. D., *Writings from Ancient Israel: A Handbook of Historical and Religious Documents*, Westminster/John Knox Press, Louisville 1991.
- Smelik Klaas A. D., *The Inscription of King Mesha (2.23)*, w: William W. Hallo, K. Lawson Younger, Jr. (red.), *The Context of Scripture, Volume II: Monumental Inscriptions from the Biblical World*, Brill, Leiden 2003, s. 137–138.
- Smelik Klaas A.D., *A Literary Analysis of the Shiloah (Siloam) Tunnel Inscription*, w: James K. Aikten, Katharine Dell, Brian A. Mastin (red.), *One Stone and Scroll: Essays in Honour of Graham Ivor Davies*, De Gruyter, Berlin 2011, s. 101–110.
- Sneh Amihai, Weinberger Ram, Shalev Eyal, *The Why, How, and When of the Siloam Tunnel Reevaluated*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 2010, nr 359, s. 57–65.
- Ussishkin David, *The Original Length of the Siloam Tunnel in Jerusalem*, „Levant” 1976, t. 8, s. 82–95.
- Ussishkin David, *The Water Systems of Jerusalem during Hezekiah's Reign*, w: Manfred Weippert, Stefan Timm (red.), *Meilenstein: Festgabe für Herbert Donner zum 16. Februar 1995*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1995, s. 289–307.
- van der Kooij Gerrit, *Julius Euting as a Background for Modern Analysis of Ancient Moabite, Hebrew and Aramaic Writing: The Case of the Silwan-Tunnel Inscription*, „KUSATU: Kleine Untersuchungen zur Sprache des Alten Testaments und seiner Umwelt” 2016, t. 20, s. 93–118.